

THL MINDE OM
IMMANUEL KANT

PAA HUNDREDAARSDAGEN EFTER HANS DØD
DEN 12. FEBRUAR 1904

AF

HARALD HØFFDING

Kants Stilling i den filosofiske Tænkningens Historie kan angives saaledes, at de foregaaende Aarhundreders Tankearbejde hos ham samles i et stort Opgør og føres tilbage til visse bestemte Problemer og Synspunkter, og at saa det følgende Aarhundredes Tænkning mere eller mindre ensidigt og konsekvent drøfter disse Problemer og anvender disse Synspunkter overfor de nye Spørgsmaal og Kendsgerninger, som den nye Tids Aandsliv og Videnskab bragte frem. Han indtager saaledes en central Stilling i den nyere Tids Filosofi; i ham koncentrerer Tankeudviklingen paa et vist Tidspunkt, og fra ham straalder den igen ud i forskellige Retninger. Han har faaet sine væsentlige Tankemotiver fra Leibniz, Newton, Rousseau og Hume, og paa den anden Side vise baade det 19. Aarhundredes Romantik og dets Positivismen tilbage til ham.

Den, der indtager en saa central Stilling, maa have haft Evne til at se dybt og tillige omfattende paa Tingene. I Virkeligheden vil man heller ikke kunne give noget mere træffende Udtryk for Kants Gerning end ved at sige, at han har fundet et væsentligt, om ikke det væsentligste Karaktermærke

for det menneskelige Aandsliv, saaledes som dette rører sig i videnskabelig Forsken, i spekulativ Tænkning, i Kunst, i Moral og i Religion. Fra de enkelte aandelige Livsytringer har han søgt tilbage til en Grundtrang og en Grundform for Aandslivet, og fra de færdige Værker eller Systemer har han søgt ned til de bærende og virkende Kræfter. Det er karakteristisk for ham, at et af hans første Arbejder var det berømte Skrift (*Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*), i hvilket han opstillede Hypotesen om Stjernesystemets Opstaaen gennem Udvikling. Fra det færdige Resultat gik han tilbage til Udspringet. Som Stjernehimlen stod ogsaa Videnskabens Himmel for ham i al dens Glans. Fra sin første Ungdom havde han studeret Newtons store Værk, der for ham blev Idealet for al Videnskab. Men ligesom han i sin Hypotese om Stjernesystemets Udvikling havde forsøgt at besvare et Spørgsmaal, som Newton havde erklæret for uløseligt, saaledes blev det for ham ogsaa et Spørgsmaal, hvorledes en saadan Naturerkendelse, som den, den store Naturforsker havde givet, var mulig, — hvilke Forudsætninger den hvilede paa, — hvilke Kræfter i den menneskelige Aand den skyldte sin Tilblivelse. Foruden Naturvidenskab havde ogsaa Filosofien, særligt i den Form, i hvilken Leibniz og Wolff havde udviklet den, tidligt grebet ham. „Jeg har den Ulykke,“ siger han etsteds, „at være forelsket i Metafysiken.“ Men heller ikke her hæmmede Beundringen den ufortrødne Spørgen. Er et filosofisk System muligt? Og naar nu System staar mod System, hvorvidt kan saa denne Strid bilægges? Have vi Valget mellem dogmatisk at lade os indsnevre i et enkelt Systems Ramme eller med Skeptikeren ironisere over Systemernes stadige Strid? Atter her fandt Kant en Udvej ved at gaa tilbage til Udspringet. Af hvilken Interesse ere saadanne Systemer udsprungne? Hvilket Grundlag af Erfaring, hvilke Tankemidler og psykologiske Forudsætninger bygge de paa? Hvorledes forholder den Trang og Evne, der fører til speku-

lativ Tænkning, sig til den, der ytrer sig i den strænge Videnskab? Og hvis det er en personlig, etisk-religiøs Trang, der ligger til Grund for hine atter og atter gentagne Tankeforsøg, skulde den da ikke kunne finde Udtryk og Tilfredsstillelse paa anden Maade? Det var under Beskæftigelsen med saadanne Tanker, at Indflydelsen af Rousseau's og Hume's Skrifter virkede saa frugtbart paa Kants Udvikling. Rousseau henviste til Føleliveslivets Betydning og Ret i Modsætning til den rent intellektuelle Kultur, Oplysningens Aarhundrede lagde saa stor Vægt paa, og Hume virkede æggende ved de Vanskeligheder, han paaviste i et saa fundamentalt Begreb som Aarsagsbegrebet.

Saaledes forenede indre Trang og ydre Paavirkning sig om at lede Kant frem paa, hvad han kaldte den kritiske Filosofis Vej. Ved kritisk Filosofi forstod han en Undersøgelse af vor Erkendelses og vore andre aandelige Funktioners Betingelser og Forudsætninger. Den giver ikke en Udviklingsteori i moderne Betydning af Ordet, men fører tilbage til det Grundlag, der — saaledes som den menneskelige Natur nu engang er beskaffen — maa være til Stede, for at en aandelig Funktion, den være nu Erkendelse eller æstetisk og moralsk Vurdering eller religiøs Fortrøstning, skal kunne føre til et gyldigt Resultat. Det er Gyldighedens, ikke selve Tilblivelsens Betingelser, den kritiske Filosofi undersøger. Men derfor er der alligevel en Analogi mellem dens Fremgangsmaade og Fremgangsmaaden ved Opstillingen af en Udviklingshypotese — f. Eks. af den, Kant selv havde opstillet om Stjernesystemets Opstaaen. Det Befriende og det ægte Videnskabelige i den kritiske Filosofi er den stadige Tilbagegaaen fra de færdige Værker og Resultater til de virkende Kræfter. Disse sidste kunne jo maaske under nye Forhold frembringe nye Resultater. Det er særligt overfor Menneskeaaendens tidligere Værker i Videnskab, Kunst, Moral og Religion, at denne Synsmaade er saa overordentligt betydningsfuld. Ti ligesom vi forstaa et Menneske bedre, og ret egentligt kun forstaa ham, naar vi gaa tilbage fra hans ydre

Adfærd til hans Karakter, saaledes forstaa vi andre Tidens og Menneskers aandelige Liv bedre, jo mere vi gaa tilbage til de indre Kræfter. Derved føres vi ud over de ydre Forskelligheder og Modsætninger, og der viser sig en Enhed eller dog et Slægtskab, hvor der overfladisk syntes at være idel Strid og Skiften. Kant har ved Grundlæggelsen af den kritiske Filosofi i Virkeligheden stillet Aandsvidenskaben dens Opgave og antydet dens Metode. Hele det 19. Aarhundredes Arbejde paa de aandsvidenskabelige Omraader hviler paa de Synspunkter, han har udtalt. I en lille Anekdote har han selv humoristisk udtrykt sin Synsmaade. En Indianer, der var i Besøg hos nogle Europæere, slog Hænderne sammen af Forundring, da Proppen fløj af en Ølflaske og Skummet sprøjtede ud. Da man morede sig over hans Forundring, sagde han: „Jeg undrer mig ikke over, at det kommer ud, men over, hvorledes det er kommet ind.“ Det er som et Motto paa Kants Værk. Dog forstod han i sjelden Grad at forene Beundringen for, hvad Erfaringen frembyder, med den ufortrødne Søgen efter dets Betingelser.

Denne Forskel mellem det færdige Værk og de Kræfter, det skylder sin Tilblivelse, maa vi naturligvis anvende paa Kant selv. Saa stor Beundring, hans Værk maa indgyde Enhver, der forsøger at behandle filosofiske Problemer, saa kan det dog ikke være Andet, end at der er Meget i det, der er hjemfaldet til Forgængeligheden. Det er ogsaa overfor den kritiske Filosofi, saaledes som han har formet den, Opgaven at frigøre de Kræfter, der virkede i den, til Virksomhed i nye Former. Paa en nærmere Kritik skal jeg ikke komme ind her; den har jeg havt Lejlighed til i mine forskellige Skrifter, især i en Afhandling om Kants Udviklingsgang, der er trykt i Selskabets Skrifter, og i min Fremstilling af den nyere Filosofis Historie. Jeg vil kun dvæle ved, hvad der kan tjene til Karakteristik.

Kant sammenlignede sin Opfattelse med Kopernikus'. Den kopernikanske Astronomi blev jo til ved den Indsigt, at en

Opfattelse af Fænomenerne i Himmerummet bestemmes ved vort Standpunkt paa Jorden; dette Standpunkt maa tages med i Betragtning, og det er jo ikke det eneste mulige Standpunkt. Noget Tilsvarende gælder — som Kant søger at vise — for hele vor Naturopfattelse, hele vor Verdensanskuelse. For en anden Organisation end den menneskelige vilde Tilværelsen fremtræde paa anden Maade. Grundejendommeligheden ved vor Erkendelse, der ytrer sig i al Sansning og i al Tænkning fra de laveste til de højeste Former, fandt Kant, efter lang og møjsommelig Søgen, i en Stræben efter Sammenfatten, i en Syntese. I Sansbilledet samles de enkelte Sansindtryk; i Tanken samles de enkelte Sansbilleder til Begreber; i Domme og Slutninger samles de enkelte Begreber i stedse højere, mere sammensatte Former. Men gyldig kan denne Sammenfatten kun godtgøres at være, naar der er et givet Stof, givne Elementer at samle. Derfor er vor Erkendelse bunden til Erfaring, selv om den ikke udspringer af blot Erfaring. Hvor vor Stræben efter Enhed og Sammenfatten gaar ud over Erfaringen, fører den til Ideer og Idealer, der kunne have deres Værdi i andre Henseender, men ikke kunne føre til Videnskab.

Denne Paavisning af Syntesens Betydning som endelig Grundform er i mine Øjne Kants betydningsfuldeste Gerning. Dens Værdi er uafhængig af de Mangler, man vil kunne paa-vise i hans Filosofi, særligt i hans Erkendelsesteori. Det er saa meget des mærkeligere at se den Vægt, Kant lægger paa dette Punkt, som hans egen Styrke, ja, hans Ensidighed ellers er den omhyggelige og forsigtige Distingveren. Han skelner skarpt mellem de forskellige Sjæleevner, mellem det Subjektive og det Objektive, mellem Form og Stof, mellem Teori og Praxis, mellem Fænomener og Ting i sig selv, mellem Ideal og Virkelighed, og kun med stor Varsomhed peger han hen paa Muligheden af, at der kunde ligge en Enhed til Grund for alle disse Modsætninger. Af den Overbevisning, at Aands-

livets inderste Trang gaar i Retning af en saadan Enhed, lader han sig ikke (som flere af hans romantiske Efterfølgere) forlede til forhastet at proklamere en Enhedsopfattelse som videnskabeligt begrundet. Hans Tænkning trængte til Erfaringens Luft under sine Vinger. Duen, siger han, kunde maaske tro, at fordi det gaar saa godt med Flugten gennem Luften, vilde det gaa endnu bedre i det tomme Rum, hvor der ingen Modstand er, og mange Filosofer have trot noget Lignende.

Den samme Grundform, som Kant fandt for Erkendelsen, fandt han ogsaa for andre Sider af Aandslivet. I det skabende Geni, saaledes som det især ytrer sig i Kunsten, fremtræder den uvilkaarlige Sammenfatten i stor Stil, som Evne til at frembringe nye Billeder og Tanker, der ikke ere majsommelige Resultater af mekanisk Sammenføjning, men opstaa som med et Slag og dog have Betydning som Forbilleder. I Geniet virker Naturen som Kunst. Det var Kants, af Goethe beundrede Definition af Geni. I Samvittigheden fandt han det samme Grundtræk. Mennesket søger her, naar dyb Selvbesindelse bliver mulig, at blive i Overensstemmelse med sig selv og med det Samfund af Fornuftvæsener, i hvilket det staar som et Led. Det er atter her en Samling, og derigenem en indre Tugt, det gælder. Det smukkeste og mest træffende Udtryk for sin Etik har Kant givet i den Sætning, at ethvert personligt Væsen stedse skal behandles som Formaal og aldrig blot som Middel. I denne Tanke sammenfattes Selvagtelse og Menneskeagtelse, og den fremtraadte for Kant som en streng, ubønhørlig Lov, hvergang Mennesket forsøger at give sig selv eller en enkelt Tilskyndelse Undtagelsens isolerede Ret; den kræver Sammenholden af det enkelte Tilfælde med en almengyldig Lov. Kants Etik faar paa en Gang Inderlighedens og Ophøjethedens Præg. Den udspringer af Menneskets inderste Trang og peger langt ud over de enkelte Øjeblikke, Forhold og Individuer.

Det var ikke mindst ved den ophøjede Alvor i sin Etik, at

Kant virkede saa stærkt paa sin Tidsalder. Og det var ikke blot Begejstring, han vakte; Begejstringen satte sine praktiske Følger. Det var Kants Disciple, der gennemførte Liv-egenskabets Ophævelse i Østpreussen, og de stode idethele i første Linie ved de store Reformarbejder i Preussen, der gjorde det muligt for dette Land at rejse sig efter store Nederlag. I varme Ord anerkendte den preussiske Statsmand Theodor v. Schön, som havde været en Hovedmand ved Reformerne, at hvad han havde udrettet, skyldte han den Aand, hans store Lærer Kant havde vakt hos ham. A. S. Ørsted, der i sit Levned anfører v. Schöns Udtalelse, føjer til: „Uden iøvrigt at kunne gøre nogen Sammenligning gribes jeg af en lignende Følelse ved at tænke over, hvad Kant har været for mig og mange Andre i mit Fædreland.“

Det var mange forskellige Retninger, i hvilke Kants Tænkning havde bevæget sig. Omhyggeligt holdt han de forskellige Tanketraade ude fra hinanden, for at der ikke skulde opstaa Forvirring. Men inderst inde har Overbevisningen om et Enhedspunkt, hvor alle Traade mødes, holdt sig, kun at han anser det for umuligt at danne et positivt videnskabeligt Begreb derom. I en ofte anført Ytring siger han: „To Ting opfylde Sindet med stedse ny og voksende Beundring og Ærefrygt, jo oftere og jo mere vedvarende Eftertanken beskæftiger sig dermed: Stjernehimlen over mig og den moralske Lov i mig.“ Det var de to Poler for Kants Eftertanke: paa den ene Side Naturens store Lovmæssighed, som Erfaringsvidenskaben oplyser; paa den anden Side den indre Aandens Lov, hvis Anerkendelse paa en Gang bevirker den højeste Frihed og den dybeste Underkastelse. De træde i en Modsætning til hinanden. Men Kant antager, at de kunne benyttes som Udgangspunkter til at bestemme et tredje Punkt, hvor Naturens og Aandens Lov mødes i et fælles Udspring. Han saa klart, at ingen spekulativ Løsning her var mulig. Det er en Tro, ikke en Videnskab, der kan være mulig paa dette Punkt, — en

Tro, der udspringer af personlig Trang, og som former sit Indhold ved Hjælp af Analogier og Billeder — her, hvor ethvert videnskabeligt Begreb nægter sin Tjeneste. Det religiøse Problem kom efter den kritiske Filosofi til at stilles paa en helt ny Maade. Det er den frie Protestantismes Princip, som udtaler sig deri.

Det er i store Træk en Oversigt over den Mands Tankearbejde, der idag for 100 Aar siden lukkede sine Øjne. Om hans Levned er der intet Mærkeligt at berette. Han blev født i Königsberg den 22. April 1724. Faderen var Sadelmager, og Familien levede i smaa Kaar. Kant havde i sin Ungdom en haard Kamp med Fattigdom, men tappert gennemførte han sine omfattende Studier og hørte allerede som Privatdocent til Königsbergeruniversitetets mest ansete Lærere. I nogle Aar var han Huslærer paa adelige Gaarde; ellers levede han hele sit Liv i Königsberg, og udenfor Østpreussen kom han ikke. Først da han var 46 Aar gammel, blev han Professor. Han levede ugift, stille og regelmæssigt, saa Folk i Gaden kunde stille deres Ur efter ham — naar der da ikke var sket noget usædvanligt, som at Rousseaus Emile var udkommen, eller den franske Revolution brudt ud. Men i denne begrænsede Sfære, og trods det pedantiske Præg, der ikke manglede, levede en dyb Sans for de store Problemer og en levende Følelse for det Ophøjede i Naturens og Aandens Verden. I den lille, hulbrystede og uanseelige Skikkelse med de store, sjælfulde Øjne, som ofte omtales af Samtidige, viser den samme Modsætning mellem de snevre Forhold og den store Sans sig. I Mangt og Meget er han et fuldblods Barn af det 18. Aarhundrede. Men han opfattede Tankens og Livets Grundspørgsmaal saa dybt og alvorligt, at hans Problemstilling har Gyldighed langt ud over hans Tid. I hvert Tilfælde er man i det Aarhundrede, der er gaaet siden hans Død, endnu ikke kommen til at se ud over hans Hori-

zont, saa megen Kritik han end selv giver Anledning til, og saa betydningsfulde Tanker og Opdagelser det 19. Aarhundrede end har bragt. Endnu staar han som et Højdepunkt og et Knudepunkt, og man maa gaa Aartusinder tilbage, tilbage til Platon, for at finde et tilsvarende Højde- og Knudepunkt. Hvor lang Tid man skal gaa frem i Tiden for at finde et Sidestykke, maa Fremtiden vise.
